

Милојко Гордић

„САЛА МИРА” У БЕОГРАДУ

Врчар се као историјски топован јавља 1495. године у изворима о спаљивању епископије првог српског архиепископа Саве Немањина. Формирао се између царицајинјих комуникација, Цариградског и Топчидерског друма (који су и данас у употреби на правцима Булевар револуције и Улице кнеза Милоша), док се са Крагујевачким друмом (такође огуван у правцу Улице Српских владара и дела Булевар ЈА) подручје Врчара делимо, и данас се дели, на Источни и Западни.

Управо на Врчару, и Западном и Источном, започео је процес модерног српског урбанизма, ван тзв. Вароши у шанцу. Усвајајући наслеђене комуникационе правце који су функционисали паралелно са Савом и Дунавом, преко Цариградског и Крагујевачког друма, на теренима Западног Врчара средином прошлог века успостављене су прве основе урбанизма, по систему ортогоналне шеме уличне регулације, интерног комуникарања и распореда објеката. Основе тога урбанизма, зрелете су крајем истог века на подручју данашње Славје, на коме је засновано посебно насеље названо „Енглезовач”. Устајање и промена таквог урбаног решења на делу Источног Врчара, извршено је углавном активностима странаца, Шкотландијанца Френсиса Макензија и колоније Чеха, на челу са архитектором Франтишком Некваслом. Док се први бреше за целокупно насеље, његову организацију и формирање, дотле је Ф. Неквасла изградњом хотела „Славја” 1882. године, симболично и прак-

тично током Славја увео и за данашњи Трг и за његову шире подручје.

Макензи је 80-их година прошлог века откупио део Источног Врчара који се звао „Славјен мизур” и на празном простору засновао стањено насеље по узору на савана у Енглеској, за које је наводио да је прво у Европи по питању уређивања насеља и практичне економије уопште. За остварење идеје о насељу посебике типа, тада ван градског реона и на слободним површинама Источног Врчара, Макензи је ангажовао тим стручњака главног планера и пројектанта Стеолива Поповића, тада инвестора у српском Министарству грађевина, архитекту Франтишка Неквасла и друге, и искусне грађевинаре, као што су били Гапшар Бекер, Перикле Зас, Гавра Саболетић и др. Насеље је претходно испрццеловано, улице су трапирене, а објекте на њима Макензи је имао сам изграђивао и давао у закуп, или је плаћеве продавао, а сопственици сами подизали под посебним условима.

Насеље „Енглезовач”, позвано тако услед погрешне процене Макензијевог порекла, изграђено је у веома кратком времену. У 7 година укључивана у реон Београда, било је урбанистички дефинисано са 120 изграђених објеката који су чинили већину насеља. По ономе што је замислило и остварено, „Енглезовач” је инвирран идејом о стараву посебне хришћанске енклаве на слободном простору, али са дубоком свесношћу да је део Београда и да настава његове историјске и

природне токове. Остварено је напеле које је и у урбаном и у социјалном погледу засновано на Макењинској мисли оградној идеји преобраћања, не толико религиозној и назајениској, колико цивилизацијској и едукативној. Општа идеја заједничког живљења на јединственом простору, интердисциплина понашања и старана, била је заснована на регулативама енглеског друштва при крају XIX века, а остварена на слободном простору и са заједничким објектима богомолом, безкрста и дрвеним знаменом (Сала Мира), апотеком, књижаром, хотелом, штампаријом и школом. Цела ова насебина, иако извореног типа била је дубоко повезана са историјским језгром Београда, јер су је допицали или кроз њу пролазили путеви за друга насеља, пре свега Грантскаја (други део Источног Врачара), Савинац, Црвени крст и давшину Чубуру. Унутар ове насебине, формиране на „најдржавнијем“ крају Београда, успостављен је систем регуларног односа, како у домену урбане, хигијенске и друштвене, тако и личне културе. Цело овај социјални програм реализован на нашем простору, са регуларним правилима као уговорним обавезама, са васпитавањем становника преко заједничких скупова, са Салом Мира као средиштем насеља, у најновијој је историографији запостављен на рачун ове улоге коју су Славнија и Сала Мира имале после 1910. године, када су постале центар радничког покрета и социјалне демократије.

„Енглезоваја“ — „Сала мира“

У „Сведочинству“, које је Фредсису Макењини, економу, издао Суд Вароши Београда 11. јуна

1880. године, први пут се помиње плац на коме је касније изграђена „Сала Мира“, односно зграда „Социјалистичког народног дома“.

После Макењинијеве смрти, наследник овог имања постао је др Гратан Гинес, лекар из Лондона, што се види из решења Привредног суда за град Београд, издатог 1896. године. Септембра месеца 1900. године, др Гинес је ово имање, заједно „са свим доводним и излазним зградама на њему“, продао Врачарској штедионици, а ова 23. септембра 1910. године продала га је Српској социјалдемократској партији и Главном радничком савезу. Невађући својство правног лица, према коме ни право на својину, оба сувласника су се сложила да се имање води на име Павла Павловића, благајника Српске социјалдемократске партије, коме је, 5. фебруара 1912. године, издато и сведочанство са урнатим границама имања.

Од 1910. године, падале, ово имање, посебно већ чувена „Сала Мира“ коју је подигао Ф. Макењин, послужило је као Социјалистички народни дом, центар у организацији и развоју идеји социјалдемократије и радничког покрета.

Када је 1919. године, учешћем политичких и социјалних покрета радничке класе створена Социјалистичка радничка партија Југославије (комуниста), прва етапа великог дореволюционарног развоја везана је за ово имање на Славнији. Све до забране 29. децембра 1920. године, као Комунистичка партија Југославије, остала је у поседу ове имања, а тада је полиција кварта Варошког „секустирала и затворила“ све просторије Социјалистичког Народног дома у Макењинској ули-

ци бр. 3 у којима се налази и социјалистичка штампарија „Турковић“¹. По оснивању Комунистичке партије Југославије, због разлика у методима класне борбе, 1921. године основана је и Социјалистичка радничка партија Југославије. Користећи околност забране Комунистичке партије Југославије, успела је да од Управе вароши Београда, као „наследница“ бивше Српске социјалдемократске партије, добије на употребу „Социјалистички Народни дом, Социјалистичку Књижару и Штампарију зману „Турковић“, са целим наменом и материјалом у Макењинској улици бр. 3“². Разлоге за овако решење, полиција је утврдила на основу идентичности програма које је поднела Социјалистичка партија, и извештаја, да је Главни раднички савез обновљен 22. маја 1921. године, по предатим правилима. У њиховом поседу, имање је остало до 24. јануара 1929. године, када је растурена и Социјалистичка радничка партија Југославије и забрањен јој сваки даљи рад. Нена поновна, па и поновна имања на Славнији, постала је „политичка маса“, чији је старалач био др Живко Топаловић, тада секретар Радничке коморе. Ако се промена власништва на поновно имање бивше Српске социјалдемократске партије често сменивала, Главни раднички савез остао је у коопитивету власништва на другој половини, све од 1910. до 1940. године. Те године, 31. децембра, извршена је ликвидација и Главни раднички савез, а његову имовину преузела је Управа града Београда и управљала њоме преко др Живко Топаловића, који је тако постао правни заступник целокупног имања на Славнији.

1. ИАВ, 1292, ф 18-8, Фонд Техничке дирекције.

2. Исто.

3. Исто.

1, 2 Сала Мира[®] — разгледнице око 1910. године
(из збирке др С. Димитријевића)

2

Први закупцај овог имања као угоститељског објекта била је „Потрошачка задруга“. По уговору од 1. маја 1935. године, локал је преузео Илари Ђорђевић, власник ресторана и пивнице „Коларца“. Наредних година, ово се предузеће развило у ресторатерско и биоскопско акционарско друштво „ИКА“, које је, поред ресторана и кафане, отворило и биоскоп „Врачар“, намена, која се под различитим околностима задржала до рушења. Нова промена власништва, бар што се тиче половине имања бившег Главног радничког савеза, спроведена је 15. априла 1942. године. Као „правни сукцесор“ Главног радничког савеза, појавила се Српска заједница рада, основана 12. фебруара исте године. У њено име, од Управе града Београда, надзор над „Имањем Врачар“, а које се састојао од „куће бр. 3 у улици Цара Николе II са кућиштем, пет зграда и дворништем“, преузима њено „старејшinstvo“. Све до ослобођења 1944. године, нема правних промена у сувласништву над овим имањем.

После ослобођења, имање у улици Маршала Толбукина бр. 3, прешло је у својину Јединствених синдиката Србије, а њен Главни одбор, у некадашњој „Сали Мира“, „Сали Борбе“, „Социјалистичком народном дому“, „Радничком дому“, „Народном дому“, отвара први биоскоп у првом Радничком дому културе.

Промене и доградње

Пробитна „Сала Мира“, коју је 1885. године, по пројекту инжењера Светозлава Поповића⁴ подигао Френсис Х. Махенон, Шкотландцаин, била је зграда квадратне ос-

нове, изведена у класицистичком стилу. Основни подаци о њој била је унутрашње мере 12×12 м, унутрашњу висину 7,80 м, зидове од опеке 0,45 м са ступицама као ојачања дебљине 0,60 м, двослојни кров, покривен ситним дрвеном, главни улаз на јужној фасади, по три лучно засведена прозора на бочним и два на задњој фасади, и поред радикалних измена, били су довољни да потврде постојање основног габарита зграде. Сви каснији облици, величина и карактер доградњама и адаптираног простора, прикени у функцији намене, увек су за оснoв узимали габарит и висину „Сале Мира“, чињеница је, којој треба захвалити што је објекат био до рушења сачуван у препознатљивим архитектонским формама.

У периоду од 1900. до 1910. године, када је објектом управљала Врачарска штедница, судећи на основу касније насталих извора, фотографија и техничке документације, није било знатнијих грађевинских интервенција на објекту.

Откуп „Сале Мира“ 1910. године, морао је да испуни два основна услова да послужи као „Социјалистички народни дом“, и да се на имању концентришу партијски и синдикални погони, до тада растурили по раним деловима Београда. Оуда, као прво, поставило се питање доградње простора, могућност која је вероватно узочена и пре куповине „Сале Мира“. Доздан је простор уз задњу фасаду, величине 15×6 м, који је за ширину стенишњег улаза „прелазно“ развио задњу фасадну фасаду. Иако је задња фасада и даље задржана, са пролазима на месту прозора, ипак је 1910. године сала продужена за 6 метара по дубини дворшта. Губитак два

светлосна извора на ранијој задњој фасади, условно је потребу да се на главној фасади, у висини улаза, са обе његове стране пробију велики отвори. Судећи по каснијим изворима, доградња простора је извршена у висини постојеће сале, са којим је била обухваћена истим кровом. Све остале грађевинске промене, посебно захвати који ће променити физиономију и карактер пробитне „Сале Мира“, започели су са првим закупцајма имања као угоститељског простора, почев од „Потрошачке задруге“ и „Коларца“, до „ИКЕ“ као ресторатерског и биоскопског друштва.

Године 1931. уз задњу фасаду, доздан је простор величине 6,80×2,80 м, намењен за санитарне уређаје кафане „Потрошачка задруга“. По одобреном плану инж. Ст. Јовановића, овај је дозидак имао раван кров, висину 3,40 м, а веза са салом кафане, остварена је пробијањем врата на месту ранијег фасадног прозора.

Припреме планова за нову припрему зграде Социјалистичког народног дома, изазвале потребама развоја угоститељског садржаја, започеле су још 1934. године, док је објекат користила „Потрошачка задруга“. Планови припреме, инж. арх. Жарка Пајковића, израђени крајем 1934. године, иако ће претрпети промене, наметнуће основно просторно решење доградње и адаптираног Социјалистичког народног дома. За разлику од осталих „пројектаната“, инж. Пајковић је поштовао масу главне фасаде, па, иако је неки три отвора замењивао једним, ипак је ову фасаду, по којој се препознала „Сала Мира“ оставио доминантном. Да би добио већи простор и његово бољу организаци-

4 ИАВ, 1931, ф 19-28, Фонд Техничког директора.

5 Ж.П. Јовановић, Некадашња Малевојева улица, „Политика“, 31. X 1965.

ju, salu je produzivo po celoj dubini imana, a rušenjem unutrašnjih zidova stekao se jedinstveni prostor u duzini od 29 metara, sa širinom 12 m koju je uslovljavala unutrašnji prostor bivšeg „Sala Mira“. U ovaکو projektovani prostor, trebalo je smestiti salu restorana, dok bi se, u bočnim zidanim prostorijama, pored kafeve, nalazili ostali bioskopski prostori. Obzirom da je projektni zadatak rešavao isključivo smestaj ugostiteljske sadržaja i njegovo funkcionisanje, do kasnijeg izmena projekta došlo je zbog promena u programu daljeg korišćenja objekta. Zakućak Ilija Đorđević, vlasnik restorana „Kolarać“ koji dve godine ranije pretrasti u akcionarsko društvo „ИКА“, javio se kao isključivi finansijer celokupnog projekta, u koji se uključuju i bioskopske predstave.

Sledila je i prva izmena, po verziji inž. arh. Dušana Dingaraća. Polazeći od prethodnog rešenja, on je u jedinstveni prostor salu smestio galeriju, projekcionu kabinku, dve lože i dva bočna balkona na spratu, dok je po celoj visini zadnje strane projektovao binu sa bioskopskim platnom. Ostala rešenja iz drugog programa, čekanića, blagašna, kuhinja, ostave, praošnice i nusprostorije, razmeštene su u bočnim prostorijama.

Ovako projektovana i izvedena sala, ostala je nepromenjena sve do rušenja u junu 1991. godine, kada u disocijaciji osnovnog prostora, tako i u zamenu. Posebna izmena u projektu arh. Pajovića, odlikovala se na izgled glavne fasade. U

namerni da fasadnim platnom masivira adaptirane i prigrabljene bočne prostorije, žrtvovana je glavna fasada „Sala Mira“, odnosno Socijalističkog narodnog doma. Umesto mirne, harmonične i dobro poznate fasade, oblikovano je jedinstveno zidno platno iznad koga, kao iznad kulisa, nije postojalo odgovarajući prostor. Posebna „greh“, bilo je „sečenje“ vrha tavanana, odnosno krova, koji se morao sakriti iznad ravnog novog fasadnog zida. Treba naglasiti, da je ovom intervencijom, zgrada nekadašnje „Sala Mira“, pa i Socijalističkog narodnog doma, u potpunosti bila sakrivena, utonula u ostali prostor zidanim fasadom, što je u osnovi, izgleda i bio glavni cilj.

Drugu izmenu projekta arh. Žarka Pajovića, do koje je takođe došlo u toku izvođenja radova, izvršio je arh. Svetoslav Lazin. Na kо je, zajedno sa izvođačem radova arh. Miodragom Tatićevićem preuzeo i do kraja izveo radove, iпак su se njegove izmene odnosile „na raspored srednjih prostorija, sa malim dodatkom zidana“⁶. Predlađao je takođe, i neke izmene odobrenog plana glavne fasade, prvenstveno u pogledu mesta za naziv bioskopa, ali je fasada iпак izvedena po projektu arh. Dingaraća.

Posebna karakteristika rekonstrukcije iz 1935. godine je odbrana samog objekta za koga se navodilo da je „stara i preživela građevina“⁷. Bez obzira na svu „moderност“ njene fasade koju navode autori, i bez obzira na potrebu da kao objekat reprezentuje ugostiteljsko-bioskopski sadržaj, razlog za

promenu njegove fizionomije, imao je i „više“ imperativne.

Prepravke 1941/1942. godine, koje su konkretno odredile fizionomiju fasade, imao rešenje i inženjering okolnog prostora obuhvatilo su saniranje objekta posle štrajbskog bombardovanja 1941. godine, dogradnju kafinskog prostora i prilagođavanje novoj regulacionoj liniji. Prvo je opraznjeno celo levo krilo zgrade, bočni zid, balkon i stepenište i izvršeno ankerovanje zida glavne fasade. Radovi su kasnije prošireni i na deo objekta koga je trebalo osposobiti za kafanju. U toku izvođenja radova, pored imovinsko-pravnih teškoća oko uvođenja u posed Srpske zajednice rada kao novog suvlasnika, došlo je i do regulacije treća „Slatina“ koja je zahvatila i jedan deo već izgrađenog prostora.

Prepravke 1947. godine, izvršene su za račun Glavnog odbora jedinstvenih sindikata Srbije, koji je u ovom objektu otvorno privi bioskop u oslobođenom Beogradu – „Bioskop Radničkog doma kulture“. Pored preokreta fasade, malena prostorija i farbana stolarija je, izvršeno je i smanjenje otvora glavnog ulaza i njegovo dovođenje u visinu ostalih otvora na glavnoj fasadi.

Konkretno, realizacijom Detaljnog urbanističkog plana za blokove 3 i 4 na Slatini, „Sala Mira“ je u junu 1991. godine porušena, sa obavezom da se rekonstruira u svom istorijskom, izvornom izgledu.

6. ИАВ, 1931, ф 19–28. Фона Техничке дреснице 7. Исто.

R e s u m e

Miloško Gordić

THE HALL OF PEACE IN BELGRADE

The beginning of urban development of the quarter surrounding Slavija Square dates back to the 1880's when a Scotsman, Francis H. Mackenzie, purchased a part of Eastern Vračar called „Simićev majar” and established there a residential settlement modelled on similar urban developments in England. Based on regulations typical of the English society at the end of the XIX century, built in the open space and with units serving the entire community – such as a hall of prayer without a cross or any ecclesiastic symbols (Hall of Peace), a pharmacy, a bookstore, a printing shop, a public school and a hotel, this settlement, although of a closed character, was deeply connected with the historical nucleus of Belgrade by streets leading to other city quarters, above all Gramotovac, Crveni kist and Čukara. The square and surrounding quarter was named after the hotel – „Slavija”.

The Hall of Peace, conceived as a congregational center of the Engle-

zovac settlement, was built in 1885 and designed by Svetolik Popović, an engineer who was a member of the team formed by Francis Mackenzie in order to design his settlement. The building in question had a square ground plan and Classicist features. It had several functions. After Mackenzie's death, his heirs sold it in 1910 to the Serbian Social-Democratic Party and the Main Workers Alliance. From then on, the Hall of Peace (as the Socialist People's Center) and the entire estate became the center for the organization and development of ideas of social democracy and the workers movement.

In the history of Belgrade, the building in question has been known as either the Hall of Peace or the Socialist People's Center. It is one of those monuments which play a significant part in forming the identity of Belgrade. Although it was torn down in 1991, it is the intention of the citizens of Belgrade to restore it at a new location and with new functions.